SUKUT VA JIMLIK: LINGVISTIK HAMDA PRAGMATIK FARQLANISHI

Sobirova Feruza Asqarali qizi
Fag‘ona davlat universiteti, tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0009-5297-4767
E-mail: fayzulloyusufjonov430@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqoladada sukut va jimlik hodisalarining lingvistik hamda pragmatik jihatlari tahlil qilinadi. Ushbu tushunchalarning o‘zaro o‘xshash va farqli tomonlari, kommunikativ jarayondagi o‘rni hamda nutqiy faoliyatdagi vazifalari yoritiladi. Tadqiqot natijasida sukutning kommunikativ mazmun tashuvchi birlik, jimlikning esa tovushning yo‘qligi bilan bog‘liq hodisa ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: *sukut, jimlik, pragmatika, kommunikatsiya, diskurs, nutqiy faoliyat, noverbal muloqot, lingvistik tahlil.*

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda antropotsentrik paradigma shakllandi va til inson omili bilan chambarchas bog‘liq holda tadqiq etila boshlandi. Natijada til birliklari bilan bir qatorda kommunikativ jarayonda ishtirok etuvchi ekstralingvistik vositalarga ham e'tibor kuchaydi. Shunday hodisalardan biri sukut fenomenidir.

An'anaviy tilshunoslikda asosiy e’tibor nutq va til birliklariga qaratilgan bo‘lsa, zamonaviy pragmalingvistika va diskurs tahlilida nutqning mavjud emasligi ham kommunikativ mazmun hosil qiluvchi vosita sifatida talqin qilinmoqda [7, 95]. Ayniqsa, sukutning muloqot jarayonida ma’lum ma’no ifodalashi, suhbatdoshga ta’sir ko‘rsatishi va kommunikativ strategiya sifatida qo‘llanilishi uning alohida ilmiy hodisa sifatida o‘rganilishiga sabab bo‘lmoqda.

Sukut so‘zni o‘rab turgan juda ko‘p assotsiatsiyalarni keltirib chiqarganligi sababli, har biri dunyoning o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan turli madaniyatlarda so‘z atrofidagi assotsiativ makonning mazmuni turlicha bo‘lib tuyuladi. Inson dunyoqarashi ma’lum darajada til bilan namoyon bo‘ladi, shuning uchun ongning noverbal qismi lisoniy komponentlar bilan bog‘lanib, boshqa tillardagi o‘xshash tuzilmalardan butunlay farq qiluvchi sturuktura hosil qiladi.

Tilshunoslikda sukut va jimlik ko‘pincha sinonim tushunchalar sifatida talqin qilinsa-da, ularning mohiyati va funksional xususiyatlari bir xil emas. Jimlik ko‘proq fizik hodisa sifatida tovushning yo‘qligini anglatsa, sukut kommunikativ maqsadga xizmat qiluvchi va ma’lum pragmatik mazmun yuklovchi vosita hisoblanadi. Shu jihatdan ushbu hodisalarni o‘zaro farqlash va ilmiy asoslash muhim nazariy ahamiyat kasb etadi [1, 78].

Mazkur maqolaning maqsadi sukut va jimlik tushunchalarining lingvistik hamda pragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularning kommunikativ jarayondagi o‘rni va funksiyalarini tavsiflashdan iborat

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot davomida tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, pragmatik va diskursiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Sukut fenomeniga oid mahalliy va xorijiy tilshunoslarning ilmiy qarashlari o‘rganildi. Shuningdek, kommunikativ vaziyatlarda sukut va jimlikning qo‘llanish holatlari tahlil qilinib, ularning funksional xususiyatlari qiyoslandi.

Pragmalingvistik yondashuv asosida sukutning ma'no hosil qilishdagi roli hamda diskursdagi vazifalari aniqlandi. Tadqiqotning nazariy asosini Arutyunova, Pocheptsov, Melikyan, Jaworski va boshqa olimlarning ilmiy qarashlari tashkil etadi [3, 45].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari sukut va jimlikning o‘zaro bog‘liq, biroq mazmunan farqli hodisalar ekanligini ko‘rsatdi.

Jimlik inson nutqi yoki atrof-muhitdagi tovushlarning mavjud emasligi bilan tavsiflanadi. U kommunikativ maqsadni ko‘zlamasligi ham mumkin. Masalan, tungi sokinlik, bo‘sh xonadagi sukunat yoki tabiatdagi tovushsiz holat jimlikka misol bo‘la oladi. Bunday vaziyatlarda kommunikativ ma'no mavjud emas.

Sukut esa insonning nutqiy faoliyat bilan bog‘liq ongli harakati sifatida namoyon bo‘ladi. Muloqot jarayonida gapirmaslikning o‘zi ham ma’lum ma’no ifodalashi mumkin [5, 156]. Masalan, savolga javob bermaslik rad etish, e'tiroz bildirish, o‘ylash, ikkilanish yoki hissiy ta'sir holatini ifodalashi mumkin.

Pragmalingvistik nuqtai nazardan sukut quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- informativ funksiya;
- emotsional-ekspressiv funksiya;
- baholovchi funksiya;
- konfliktdan qochish funksiyasi;
- kommunikativ strategiya funksiyasi;
- diskursni boshqarish funksiyasi.

Masalan, suhbat davomida berilgan savolga javob o‘rnida yuzaga kelgan sukut ko‘pincha verbal javobdan ko‘ra ko‘proq axborot berishi mumkin. Bunda ma'no kontekst, kommunikativ vaziyat va suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabat orqali shakllanadi.

Diskurs tahlili nuqtai nazaridan sukut nutqning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. U dialogning semantik yaxlitligini ta'minlashda, suhbat mavzusini o‘zgartirishda yoki kommunikativ ta'sirni kuchaytirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ayrim madaniyatlarda sukut donolik, hurmat yoki kamtarlik belgisi sifatida qabul qilinsa, boshqa madaniyatlarda u muloqotdan qochish yoki salbiy munosabat ifodasi sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu esa sukutning lingvokulturologik jihatdan ham murakkab hodisa ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, sukut noverbal kommunikatsiyaning muhim unsurlaridan biri hisoblanadi. U mimika, jest, intonatsiya va boshqa paralingvistik vositalar bilan birgalikda kommunikativ ma'no hosil qilishda ishtirok etadi.

Turli madaniyatlarda sukunatdan foydalanish kontekstidagi farq, uning sabablari va funktsiyalari ko‘pincha turli millat vakillari o‘rtasida tushunmovchilikni keltirib

chiqaradi. Bunday holda, sukunatni turli jamoalarda turli xil ma’nolarga ega bo‘lgan imo-ishora yoki jim turish bilan solishtirish mumkin.

“Insonda, – deb yozadi I.N.Gorelov, – hayotining boshlanishidanoq kommunikativ aktning verbal va noverbal vositalariga diqqat jalb etish malaka va ko‘nikmalari tarbiyalanib boradi”.[1] Yuqoridagi fikr shuni anglatadiki, inson kommunikatsiya jarayonida faqat

lisoniy vositalarini emas, aksincha nolisoniy ifodalarini ham kichik yoshdan o‘zlashtiradi. Shu sababli sukut ham nutqiy muloqotning asosiy va ahamiyatli tarkibiy qismi sifatida shakllanadi. U oddiy jimlik emas, balki muayyan nutqiy vaziyatda ma’lum mazmunni ifodalovchi va muomalaviy ahamiyat ifoda etuvchi vosita sifatida qaraladi.

Ma’lumki, dialogning mohiyati suhbatdoshlarning o‘zaro axborot almashuvlaridan iborat ekan, kommunikantlarning so‘zlashuv doirasidagi sukuti uzatilayotgan axborotni hazm qilish va mushohada asosida unga mos axborot uzatishdan iborat bo‘ladi. Aytish mumkinki, sukut ma’nosi ko‘p hollarda verballashgan tarzda ifoda etiladi. Bunday hollarda sukut verbal vosita orqali kuzatib boriladi yoki tasdiqlanadi, ta’kidlanadi. Keyingi yillarda kishilar o‘rtasidagi yuzma-yuz muloqotning kamayishi, axborotni imkon qadar tez uzatish maqsadida mobil aloqalardan foydalanish, pandemiya munosabati bilan aloqa-aralashuvda masofaning saqlanishi, yig‘ilishlarning onlayn shaklda o‘tkazilishi kabi sabablar noverbal vositalarning kommunikatsiyada ishlatilishiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Ayniqsa, sukut noverbal vositasining faolligi namoyon bo‘lmoqda. Inson o‘z fikrlarini, qarashlarini, ichki tuyg‘u va hissiyotlarini, uzatilgan axborotga yoki holatga munosabatini ko‘p hollarda sukut qilish orqali ifodalab beradiki, buni tushunish, ilg‘ab olish darkor bo‘ladi. Ma’lum ma’noda sukut qilish kommunikatsiyaning davomiyligini ta’minlovchi vosita hamdir. Bu, albatta, sukut qiluvchining psixologik holati, ijtimoiy mavqeyi, kommunikativ o‘ziga xosligi, kommunikantlarning individual munosabatlari asosiga quriladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Sukut va jimlik bir-biriga yaqin tushunchalar bo‘lsa-da, ular mazmun va funksiya jihatidan farqlanadi.
2. Jimlik tovushning mavjud emasligini ifodalovchi fizik holat hisoblanadi.
3. Sukut esa kommunikativ ma'no yuklovchi lingvopragmatik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.
4. Sukut muloqot jarayonida informativ, emotsional, baholovchi va strategik vazifalarni bajaradi.
5. Zamonaviy tilshunoslikda sukutni diskurs va pragmatika nuqtai nazaridan o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

[1] Горелов И. Н. *Невербальные компоненты коммуникации*. – Москва, 1980.

Shunday qilib, sukut nutqning mavjud emasligi emas, balki o‘ziga xos kommunikativ mazmun hosil qiluvchi va insonlararo muloqotda faol ishtirok etuvchi lingvopragmatik vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – Москва: Языки русской культуры, 1999.
2. Меликян В.Ю. Молчание как коммуникативная категория. – Ростов-на-Дону, 2003.
3. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – Москва: Рефл-бук, 2001.
4. Jaworski A. Silence: Interdisciplinary Perspectives. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997.
5. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
6. Levinson S. Pragmatics. – Cambridge University Press, 1983.
7. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge University Press, 1987.
8. Abdurahmonov A. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
9. Allayorova S. Germenevtika. – Toshkent: Universitet, 2011.
10. Арутюнова Н.Д. Дискурс. – Москва: Языки русской культуры, 1990.
11. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge, 1987.
12. Leech G. Principles of Pragmatics. – London, 1983.
13. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford, 2008.
14. Muminov Sidikjon Mirsobirovich, Sobirova Feruza Asqarali qizi. Sharq va G‘arb madaniyatida sukut: madaniyatlararo farqlar // *Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarlari.* – 2025. – №6 (A seriya). – B. 1373–1376.
15. Muminov S., Sobirova F. Sukutning yosh bilan bog‘liq kommunikativ xususiyatlari // *“Farg‘ona filologiya maktabi asoschisi” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (Akademik G‘anijon Abdurahmonov tavalludining 100 yilligi munosabati bilan)*. – Farg‘ona: FarDU, 2025.
16. Sobirova, F.A. Sukut ifodalaydigan ma’no: til va kommunikatsiyaning noverbal aspekti // *European Science International Conference.* – B. 383–386.
17. Sobirova, F.A. Sukut va sukunatning farqi: tilshunoslik nuqtai nazaridan // *Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarlari.* – 2025. – №4.